

Kovács Andrea

A nagyszombati próféciákról*

Az első évezredben a nagyszombati vigíliában elhangzó próféciák száma igen eltérő volt. A VII. századi *Sacramentarium Gregorianum*¹ négy, az ugyanebből a korból való *Sacramentarium Gelasianum*² tíz olvasmányt ír elő, más forrásokban öt, hat, hét vagy tizenkét prófécia szerepel.

Kovács Andrea zenetörténész a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportjának tudományos munkatársa.

prófécia	A	B	C	D	E	F
In principio creavit Deus	1	1	1	1	1	1
Noe vero cum quingentorum			2	2	2	2
Temptavit Deus Abraham					3	3
Factum est in vigilia	2	2	3	3	4	4
Haec est hereditas	4	4	6	6	5	5
Angelus Domini descendit			5			
Audi Israel mandata vitae						6
Facta est super me manus					6	7
Apprehendent septem mulieres	3	3	4	5	7	8
Dixit Dominus ad Moysen					8	9
Factum est verbum Domini						10
Scripsit Moyses canticum		5		4	9	11
Nabuchodonosor rex				7	10	12

A: Sacramentarium Gregorianum.

B: Pontificale romano-germanicum.³

C: Le Missel de Bénévent VI-33.⁴

D: Róma, Biblioteca Vallicelliana B 8.⁵

E: Sacramentarium Gelasianum. Liber sacramentorum Gellonensis I–II.⁶

F: Liber sacramentorum Augustodunensis. Liber sacramentorum Engolismensis. Manuscrit B.N. Lat. 816.⁷

* A tanulmány az OTKA NK 78060 pályázat támogatásával jött létre.

¹ Jean DESHUSSES: *Le Sacramentaire Grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits I–III*. Spicilegium Friburgense 16, 24, 28. Fribourg 1971.

² Leo Cunibert MOHLBERG: *Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli*. Rerum Ecclesiasticarum Documenta. Fontes IV. Herder, Róma 1960. A gelasiusi szakramentáriumok 10-olvasmányos rendszere nem gyakorolt jelentős hatást a nagyheti liturgia történetére.

³ Cyrille VOGEL—Reinhard ELZE: *Le pontifical romano-germanique du dixième siècle I–III*. Città del Vaticano 1963, 1972. II. kötet 101. (360. pont).

⁴ Dom Jacques HOURLIER—Dom Jacques FROGER (ed.): *Le Missel de Bénévent VI-33*. Paléographie Musicale XX. Peter Lang, Berne et Francfort/M. 1983. fol. 73–77^v.

⁵ Ld. Giacomo BAROFFIO: *Veglia pasquale: Letture*. On-line: http://musicologia.univp.it/baroffio/materiali/Veglia_pasquale.pdf

⁶ A. DUMAS OSB: *Liber sacramentorum Gellonensis I–II*. Corpus Christianorum Series Latina (a továbbiakban: CCL) 159–159A. Brepols, Turnhout 1981. 96–97. (681–699. pont).

Mindeddig úgy tudtuk, hogy Magyarországon a középkorban a keresztségre előkészítő olvasmányok száma két rendszert követett. Az egyikben tizenkét prófécia hangzott el,⁸ a másik, rövidebb formában négy. A középkori esztergomi források az utóbbit írták elő, lényegében egységesen. Az első olvasmány a teremtésről, a második a Vörös-tengeren való átvonulásról, a harmadik a messiási korról, a negyedik pedig az éltető vízről szólt, és a tizenkét olvasmányos rendszer 1., 4., 8. és 5. próféciájának felelt meg.⁹ Csak két kéziratos forrás (a *Veszprémi pontifikále*, a magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja),¹⁰ valamint a XV. század végi nyomtatott misekönyvek némelyike¹¹ tartalmazza a hosszabb formát.

A kalocsai érsekséghez tartozó zágrábi püspökség középkori szerkönyvei alapvetően módosítják ezt a beosztást akkor, amikor negyedik helyre Mózes búcsúbeszédét (*Scriptis Moyses canticum*), a tizenkét-olvasmányos rendszer 11. próféciáját teszik, és ötödikként a *Haec est hereditas* Izaiás-jövendölést írják elő.¹² Mind a tizenkét, mind a négy-, illetve ötolvasmányos rendben három traktus szerepel, melyek konkrétan egy-egy próféciához kapcsolódnak, s Esztergomban, illetve Zágrábban a következő szerkezetet eredményezik:

Esztergom:

1. prófécia: *In principio creavit Deus...*, oráció;
2. prófécia: *Factum est in vigilia matutina...*, traktus: *Cantemus Domino*, oráció;
3. prófécia: *Apprehendent septem mulieres...*, traktus: *Vinea facta est*, oráció;
4. prófécia: *Haec est hereditas...* traktus: *Attende caelum*, oráció.

⁷ O. HEIMING OSB: *Liber sacramentorum Augustodunensis*. CCSL 159B. Brepols, Turnhout 1984. 64–65. (523–534. pont). Patrick SAINT-ROCH: *Liber sacramentorum Engolismensis. Manuscrit B.N. Lat. 816. Le Sacramentaire Gélisien d'Angoulême*. CCSL 159C. Brepols, Turnhout 1987. 111–113. (742–753. pont).

⁸ 1: Gn 1,1–31, 2,1–2 *In principio creavit Deus*; 2: Gn 5,31–8,21 *Noe vero cum quingentorum esset*; 3: Gn 22,1–19 *Tentavit Deus Abraham*; 4: Ex 14,24–31, 15,1 *Factum est in vigilia matutina*; 5: Is 54,17, 55,1–11 *Haec est hereditas*; 6: Bar 3,9–38 *Audi Israel mandata vitae*; 7: Ez 37,1–14 *Facta est super me manus Domini*; 8: Is 4,1–6 *Apprehendent septem mulieres*; 9: Ex 12,1–11 *Dixit Dominus ad Moysen et Aaron*; 10: Jon 3,1–10 *Factum est verbum Domini*; 11: Dt 31,22–30 *Scriptis Moyses canticum*; 12: Dn 3,1–24 *Nabuchodonosor rex fecit statuam auream*.

⁹ Ld. DOBSZAY László: *Az esztergomi rítus*. Új Ember Kiadó, Budapest 2003. 110–111. Csak két kódex (H-Bn 92, H-Bn 219) tér el ettől a válogatástól, amikor a *Haec est hereditas* Izaiás-szakaszt lecseréli a *Scriptis Moyses canticum* próféciára.

¹⁰ H-Bn 317, PL-GNd 150.

¹¹ Előszőr: *Missale Strigoniense 1490 (Nürnberg)*. (RMK III 22). Ld. DÉRI Balázs: „Representation or Philology? The Relationship of the Missale Strigoniense (1484) to its Printed Updates”, in *Matthias Rex 1458–1490. Hungary at the Dawn of the Renaissance on May 20–25, 2008*. (Megjelenés előtt). Hogy nem elszigetelt jelenségről van szó, azt megerősíti, hogy a misszálék mellett az 1490 utáni esztergomi ordináriuskönyvek (vö. FÖLDVÁRY Miklós István: *Ordinarius Strigoniensis*. Argumentum Kiadó, Budapest 2009. 78.) és baptismalék/obsequialék (vö. *Baptismale Strigoniense*. Bécs 1500. [RMK III. 54.] 63r és későbbi kiadások) is következetesen 12 olvasmányt írnak elő.

¹² A-Su III. 23, HR-Zk 355, HR-Zu MR 6, HR-Zu MR 13, HR-Zu MR 26, HR-Zu MR 133, HR-Zu MR 168, HR-Zu MR 170, Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabiensis. Velence, 1511. RMK III/176.

Zágráb:

prófécia: *In principio creavit Deus*, oráció;

prófécia: *Factum est in vigilia matutina*, traktus: *Cantemus Domino*, oráció;

prófécia: *Apprehendent septem mulieres*, traktus: *Vinea facta est*, oráció;

prófécia: *Scrpsit Moyses canticum*, traktus: *Attende caelum*, oráció;

prófécia: *Haec est hereditas*.

Az olvasmányok és traktusok zágrábi elrendezése ésszerűnek tűnik, hiszen az *Attende caelum* traktus szövege az előtte elhangzó prófécia folytatása: „... *Erre elmondá Mózes Izráel egész gyülekezetének hallatára a következő ének ígét egészen végig.*” Traktus: „*Halljátok, egek, amit szólok...*” Az ezredforduló előtti szakramentáriumok többsége —bármelyik olvasmányrendet követi is— Zágrábhoz hasonlóan jár el, amikor Mózes Második Törvénykönyvéhez kapcsolja az *Attende caelum* traktust.¹³

Vajon a XIV. század elején végrehajtott zágrábi liturgiareform eredményének tekinthető ez az ötolvasmányos rendszer? Ennek ellentmondani látszik legkorábbi kottás misekönyvünk, a XIII. század elején keletkezett zágrábi *Missale notatum*,¹⁴ mely a 4. és 5. prófécia sorrendjének cseréjét kivéve ugyanezt a beosztást közli. Hogy ez az elrendezés nem kizárólagosan zágrábi sajátosság, azt néhány esztergomi és egy gyulafehérvári kódex mellett a nyomtatott pécsi misszálé is tanúsítja.¹⁵ De a nagyszombati olvasmányok rendjét illetően teljesen megegyezik a zágrábi forrásokkal egyik legkorábbi, XI. század végi szerkönyvünk, a *Hartvik-agenda* is.¹⁶ A XII. század elejére datált, valószínűleg Esztergom közelében lévő bencés kolostorhoz köthető *Szent Margit-szakramentárium* is öt próféciát jelöl, ám a scriptor bizonytalan azok beosztásában, ezért átírással, javítással, lapszéli bejegyzésekkel próbál korrigálni, kevés sikerrel.¹⁷

Mivel nemcsak a kalocsai, hanem az esztergomi érsekség területéről származó, igen korai forrásokban is megjelenik a próféciaírnak ez a rendje, joggal merül fel a kérdés: vajon nem az ötolvasmányos rendszer lehetett az elsődleges, amelyet Esztergomban később a négyes rendszer váltott fel, ám az ország déli területein megtartottak? Ugyanakkor a magyar kereszténység első századaiból származó liturgikus források kis száma miatt nem lehet kizárni a két megoldás

¹³ DUMAS 1981, HEIMING 1984, SAINT-ROCH 1987, Augustin Joseph CROSNIER (ed.), *Sacramentarium ad usum aeclesiae Nivernensis*. England, 1969, 207.

¹⁴ A-GÜ I/43.

¹⁵ H-Bn 215, H-Bn 395, H-Efkö I. 20, RO-AJ R I. 24, *Missale secundum morem almae ecclesiae Quinqueecclesiensis* (a továbbiakban: MissQuin) Velence, 1499. RMK III/52. H-Bn 222: ötödiként a *Haec est hereditas* helyett a tizenkét olvasmányos rendszerben nem szereplő *Angelus Domini descendit* próféciát (Dn 3,49–50, 47–48, 50–51) rubrikázza.

¹⁶ HR-Zu MR 165 f. 84r.

¹⁷ HR-Zu MR 126 f. 17r-v. 1. *In principio*. 2. *Noe vero* átírva: *Factum est in vigilia*. 3. *Haec est hereditas*, lapszélen: *Apprehendent [septem] mulieres*. 4. *Et facta est super me*, lapszélen: *Haec est hereditas*. 5. *Apprehendent septem mulieres*.

párhuzamos alkalmazását, egymás mellett élését sem. Hogy mikor, milyen hatásra történhetett a váltás Esztergomban, nem tudjuk. Mindenesetre a XII. század végi *Pray-kódex* már a négyolvasmányos beosztást közli,¹⁸ ám negyedik helyen itt még a később visszaszoruló és csak elvétve felbukkanó *Scripsit Moyses canticum* prófécia szerepel.

Kérdés, hogyan járnak el az öt olvasmányt előíró források pünkösd vigíliáján, mely a húsvéti nagyvigíliából vesz át elemeket. A magyarországi kódexek közül csupán háromban — a pécsi és a gyulafehérvári misekönyvben, valamint egy feltehetően a déli országrészhez köthető misszáléban¹⁹ — találunk ekkor is öt próféciát, melyből három azonos a nagyszombatiakkal.²⁰

Az ötolvasmányos rendszer forrása talán a Közép-Európa liturgikus életére jelentős befolyást gyakorló, X. század közepén keletkezett *Német-római pontifikále* lehetett, mely nagyszombaton teljesen megegyezik kódexeinkkel.²¹ Hogy milyen közvetítéssel érkezett hazánkba ez a szisztéma, nem tudjuk, hiszen külföldön mindeddig csak négy olyan szerkönyvet találtunk,²² mely az ötolvasmányos rendszert követi, s azt kettő pünkösd vigíliáján is megtartja.²³

¹⁸ H-Bn MNy 1 f. 54r.

¹⁹ MissQuin, RO-AJ R I. 24, H-Bn 395.

²⁰ *Tentavit Deus Abraham, Scripsit Moyses canticum, Factum est in vigilia matutina, Apprehendent septem mulieres, Audi Israel mandata vitae*. H-Bn 395: elhagyja a *Factum est in vigilia matutina* próféciát és helyette a *Haec est hereditas*-t írja elő.

²¹ VOGEL–ELZE 1963, 1972.

²² F-CH 520. Kiadva: David HILEY: *Missale Carnotense (Chartres Codex 520)*. Monumenta Monodica Medii Aevi IV/1–2. Bärenreiter, Kassel–Basel etc. 1992. fol. 153^v–155^v. Itt az 5. prófécia az *Audi Israel mandata vitae*. A-Wn 14208: *Salzburg-Passaui graduale és szakramentárium* fol. 102^v–103^r. H-Bn Inc. 65: *Missale Vratislaviense*. Mainz 1483, fol. 79^r–81^r. F-Pn N.acqu.lat. 1235: *Neversis graduale* fol. 75^r.

²³ HILEY, 1992, 206^r–207^r. A nagyszombati próféciák közül csak az elsőt cseréli le a *Tentavit Deus Abraham*-ra. F-Pn N.acqu.lat. 1235 fol. 89^r.